

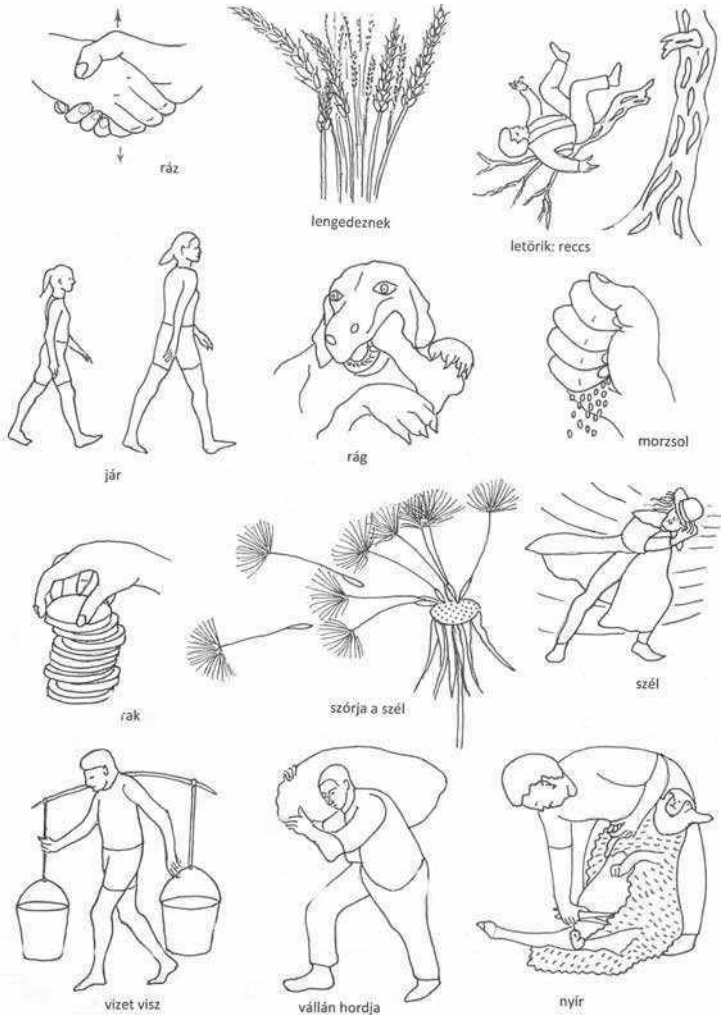
Bérczi Szaniszló

Gondolkodásunk átrendeződése a beszéd megszületésével

Gondolkodásunk fejlődéstörténetét két nagy korszakra bonthatjuk. A korábbi: a képek és mozgások útján felépült gondolkodás, és későbbi, a beszéd hatására létrejött elvontabb gondolkodási forma. Mindkét gondolkodási rendszer a közlés céljával használt ismeretek elrendezését jelenti. Bár a beszéd közlési rendszere részletesebb, sokoldalúbb, s fejlődése töretlenül nyúlik a mai beszédhasználatig, de megőriztük a mozgásokkal végzett közlési formát is. Hogyan vált szét a képek nyomán rendezett világlátás (gondolkodás) és a hangokkal megszervezett beszéd utáni világlátás (gondolkodás). Mai nyelvünk szerkezeti elemzésével ennek a váltásnak fontos részleteit mutatjuk be. Rámutatunk, hogy mi az alapvető különbség a két ágon kifejlődött közlésmód között.

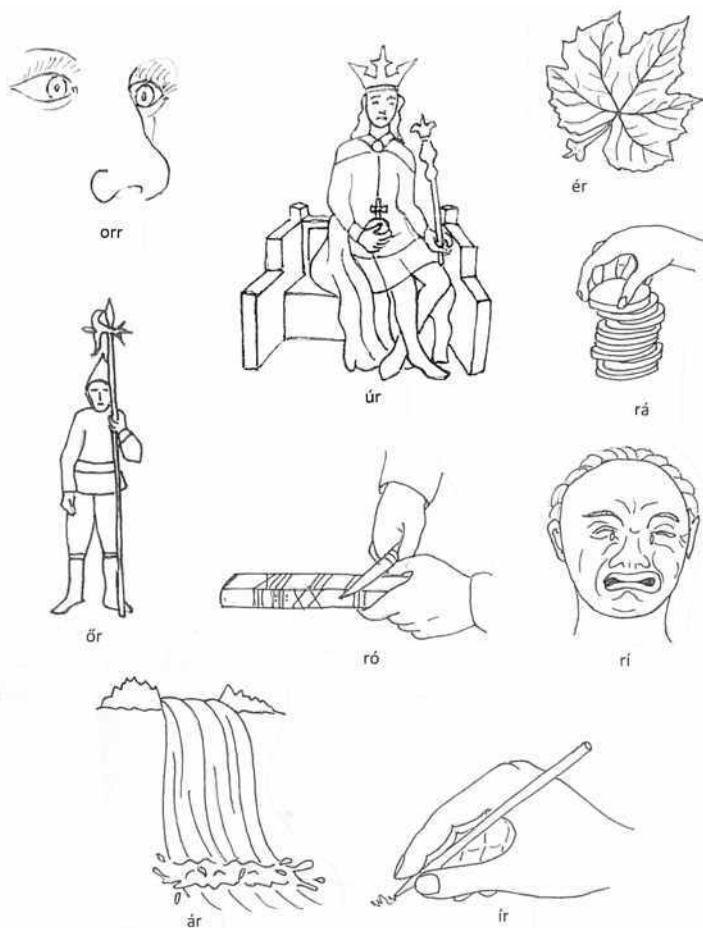
A szemmel és füllel megismert világ benyomásait emlékképeink hordozzák. Érzékszerveink gazdag benyomás-világot éltetnek bennünk. Amíg nem fejlődik ki a hangzó közlés (a beszéd) az embertársakkal, addig a legtöbb ismeret egyénekre szétosztó „szigeteket” alkot. De a közösség felé irányuló közlés szükségszerűen mindig jelen van az emberi testhez kapcsolt mozgások, a mozgásos utánzások formájában. Az együtt élő csoportban az élet látható és hallható részletei mindig közösek. Az élet állandóan ismétlődő eseményei, a cselekvések és a történések közös ismeretszálakat alakítanak ki minden résztvevőben. Ez a gondolatvilág alakult át a későbbi, már hangokkal jellemző közléssé. A két korszak határán játszódott le a gondolkodás első nagy forradalma. A kétféle látásmód közötti átmenet idején született meg a beszéd.

A váltás nagyságának érzékeltetésére először célszerű rámutatnunk a képi közlés és a hangzó közlés közötti alapvető különbségre. Ehhez a közlés által föli-dezített gondolati képek „élethelyzet-rokonságát” villantjuk föl. Egy-egy rajzsorozat párt illesztünk a képi szerveződésű ismeretek gondolati rokonságáról (1. ábra) és már a beszéd nyomán szerveződött ismeretek gondolati rokonságáról (2. ábra). Az első összehasonlítás az ismétlést is tartalmazó élethelyzetek körét tárgyalja.

1. ábra

A korai közlésmód, a mozgással utánzott képi gondolkodásvilág volt. Ez a használati helyzetek néhány közös tulajdonsága szerint is csoportosította a képi fogalmakat. Itt főleg valamilyen ismétlődést is tartalmazó élethelyzetek szerepelnek. Ez a gondolatvilág alakult át a későbbi, már hangokkal jellemző közléssé. A két korszak határán játszódott le a gondolkodás első nagy forradalma. A kétféle látásmód közötti átmenet idején született meg a beszéd.

2. ábra

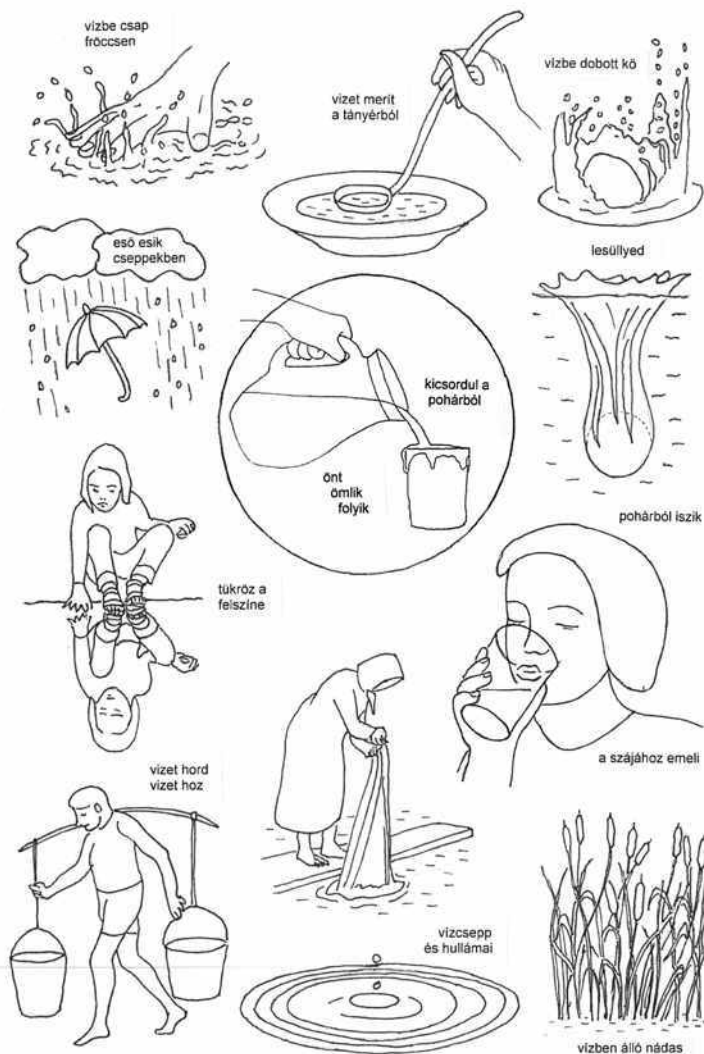
Egymás közelébe eső élethelyzet-képek a **rá hangképlethez** kapcsolódóan: **orr**, **úr**, **ér**, **őr**, **ár**, **ír**, **ró**, **rí**, és folytatható a **sor** az **óra** vagy az **erő** képi fogalmával, melyek mind egyedül az **r** hanggal hangzanak (és egy, vagy 2 magánhangzóval). A **rá** hangképlethez tartozó jelenségkörnyezet, az **r** hang kiemelésével, a csak az **r** hangzót tartalmazó, sokkal inkább az ismétlődésre összpontosító képi környezetet kapcsolja össze, mint amit a többi jelenség jelez: **s** amit ma már összetetten (két mássalhangzóval) fejez ki a beszéd. Feltételezhetjük, hogy az egyedül már csak **r**-et tartalmazó hangzó képletű világ már egy későbbi – letisztultabb – gondolkodási kort tükröz. Ebben már az **r** hang az, ami az ismétlődést (a folyamatos ismétlődést) emeli ki a jelenségekből. Az tehát a korábbi állapot, amelyben még nem tisztult le a képekből kiemelhető lényeg, de már megmutatkozik az általánosabb jelenségkörnyezetben, mert a képek már mutatják ezeknek az élethelyzeteknek az összetartozását.

A korai közlésmód, a mozgással utánzott képi gondolkodásvilág esetében az élethelyzeteket a használati körülmények és állapotok néhány közös tulajdonsága szerint csoportosította. Valamilyen ismétlődést is tartalmazó élethelyzetek között szerepelnek. Ezek közül emeltük ki a **rágást**, a **ringást**, a **szórást**, a **morzsolást**, a **nyírást** stb. A második ábracsoport kiemeli ezek közül az egy- másra **rakás** élethelyzetét, amit röviden egyetlen gyökelemmel, a **rá** (tesszük a következőt) szavunkkal jelölünk (1. ábra).

A második ábracsoport a **rá** hangzása nyomán az **r** mássalhangzóval megépült szavak fogalmi szomszédságát már a hang, a mássalhangzó nyomát követve keresi. Az egymás (hangzás szerinti) közelébe eső élethelyzet-képek a **rá hangképlethez** kapcsolódóan: **orr**, **úr**, **ér**, **őr**, **ár**, **ír**, **ró**, **rí**, (és folytatható még a sor az **óra** vagy az **erő** képi fogalmával. Ezekben mind egyedül az **r** hanggal hangzanak a gyökelemnyi szóban élő fogalmak. A **rá** hangképlethez tartozó jelenségkörnyezet, az **r** hanghoz tartozó fogalmak környezetének részévé válik. Ezekben az élethelyzetekben a folyamatos ismétlődést, mint közös tulajdonságot – állapothatározót – fedezhetjük fel szervező középnek. Valószínű, hogy nem véletlenül kapta ez a jelenségcsoport a horkolásból származó **r**-hangot, mint közös jelölőt az ismétlődéses képi környezetek összekapcsolására, megjelölésére. De egy következő mássalhangzónk fogalomkörnyezetei még élesebben mutatják be a képi világ és a beszéddel megjelenő fogalmi világ közötti különbséget.

Az ősi időkben, az esti tábortűznél a napi eseményeket bemutató közléssor fő vonulata a mutogatott cselekedetektől, mozdulatsorokból állt, melyeket az egyes mozzanatokra „rákapcsolt” hangzásutánzások tettek érthetőbbé, változatosabbá. A megélt és megértett élethelyzetek, a munkák, vadászat, étkezések, de küzdelmes jelenetek, cselekvések, a természetben zajló események is folyamatosan a közlések tárgyát képezték. Egy-egy nem mindennapos jelenség-részlet az éppen folyó háttéresemények elé törekedve kiemelkedett a zajló folyamatok sorából. Ebben az időben a fölismerések a képi gondolkodás szerint formáltak gondolati csoportokat. Az ismeretek ezekből a rendszeresen elismételt közlésekből épültek föl (a tanítás ősi formájának is tekinthetjük ezt a közlési formát).

A láthatóságon, mozgásokon alapuló képi rendezettség a jelenségek egy természetes csoportosítását adja. Ezt az élethelyzetekről készült ábrákkal jelezük 3. ábránkon. Ez a gondolati rokonságkép gyűlik össze a tapasztalatokból a mai beszédben. A leírásban használt szavak „összetartozása” az élethelyzetet tükrözi. De **van a mai beszédben egy olyan rendezettség is, mely másféle fölismerést tükröz. Felmutat egy másféle rendet és törvényszerűséget a jelenségvilágban.**

3. ábra

Egymás közelébe eső élethelyzet-képek a gondolatvilágunkban a vízhez kapcsolódóan: szétfröccsenés, merítés, beleeső test süllyedése, eső, kiöntése egy pohárba, tükröződés a vízfelszínen, mosás, ivás, vízhordás, hullámozása, nádas alján a tocsogás.

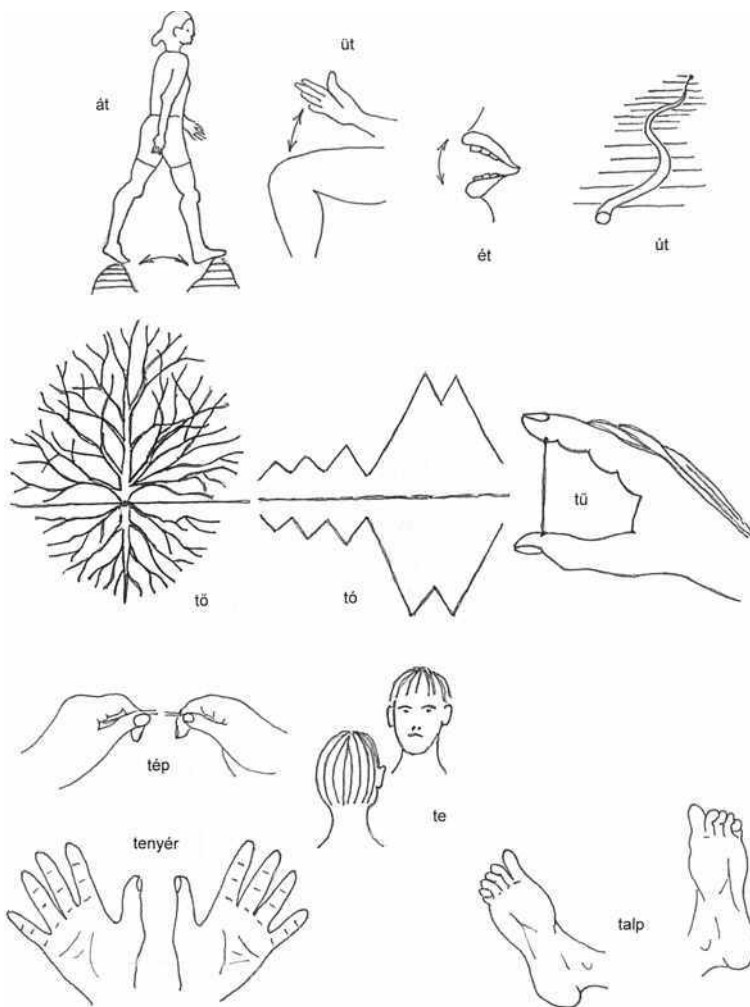
Ennek megtalálásához tekintsünk két fogalomcsoporthoz a vízzel kapcsolatos szavaink körében. A szavakhoz tartozó képeket ábrázoltuk. Az egyik

a már bemutatott csoportosítás, amely tehát azon alapul, hogy **a víz fölhasználását és tulajdonságait gondolatban együtt tartja a mindennapi tapasztalat** (3. ábra). A másik egy vizes helynek, a tónak nyelvi formában kifejeződő fogalmi rokonságát gyűjti össze (4. ábra). Az ábrák kis képei mindkét esetben szerteágazó életkörből gyűlnek össze. A hozzájuk tartozó szavak (fogalmak) hangalakja azonban másféle csoportot alkot. A 3. ábrán sokféle, formailag össze nem tartozó szó kíséri a gondolatainkban összetartozó képeket. A 4. ábrán a **tóval rokon szóalakok azok, amelyek meglepően közeliék: a szavak egyetlen mássalhangzóra „rendezettek”**. Első ránézésre a gondolatainkban ezek a képek nem látszanak összetartozónak. Keressük meg mégis, hogy mi lehet az oka annak, hogy mindegyikben fontos szerephez jut a **t**-hang.

A két képcsoport rendezettségének különbsége arról tanúskodik, hogy a világról alkotott kép és a közlésmód is nagymértékben átalakult a közlés fejlődéstörténete során. A korai közlésmód, a mozgással utánzott képi gondolkodásvilág volt. Ez alakult át a későbbi, a jelenségeket már hangokkal jellemző (és rendező) gondolkodásvilággá. A két korszak határán játszódott le a gondolkodás első nagy forradalma. A kétféle látásmód közötti átmenet idején született meg a beszéd. A beszéd születése az ősi fogalomalkotás kora – tehetjük ezt a fontos megállapítást. Pontosabban: A beszéd születése az ősi elvont fogalmak létrehozásának a kora.

Az őskori ismeretközlő állapotok keresésénél a mai beszédet élő adatforrásnak tekintjük. Először is az élet folyamatosságából következtetéseket kell levonnunk a kezdetekre vonatkozóan. A közösség tagjai közötti korai közlésmódokból fejlődött ki a beszéd, amely kialakulásától fogva folyamatosan jelen van a közösségek életében. Az élet folyamatossága szükségszerűvé teszi azt, hogy „élet csak életből születhet”. Ugyanez igaz a mai élet részét képező beszédre is. „A beszéd is csak beszédből születhet” (a szülőkről a fiatal nemzedékre öröklődik).

Beszédünk sokoldalúan őrzi azokat a körülményeket, amelyek között megszületett. Az élethelyzetekről fölismert összefüggések valószerűségét könnyen ellenőrizhetjük azáltal, hogy az élet természeti, testközeli állandóságai ma is azok, mint amik egykor voltak. A környezet és az élet, mint egy eleven öntőforma biztosítja a fölismert dolgok azonosságát egykor és ma. A legbiztosabb élethelyzeti állandóságokat az emberi test, annak életfolyamatai, a természet folyamatai és az emberi cselekvések nyújtják.

4. ábra

Egymás közelébe eső élethelyzet-képek a **tó hangképlethez** kapcsolódóan: **át, üt, ét, út, tő, tó, tű, tép, te, tenyér, talp**, és folytatható a sor a **tér, a toll, a test, a tükr** és sok más képi fogalommal, melyek mind a **t** hanggal hangzanak. A **tó hangképlethez tartozó jelenségkörnyezet** egészen más – a gondolkodásban fölkelített – képi környezetet mutat, mint amelyet az előző ábrán jelzett – alapvetően vizes élethelyzet szerinti – jelenségkörnyezet mutatott. Feltételezhetjük, hogy a kétféle hangalak világ más gondolkodási kort tükröz.

A tapasztalás útján gyűjtött ismeretkincs egyik része az, amely a hangalokban lett rögzítve. A másik része a beszéd szerkezetében van elrejtve. A közlésmódokban közös volt az, hogy a korai közlések tartalma az élet legfontosabb állapotjellemzőiről szólt. Az élet legősibb állapotjellemzői az életnek az állandóságai, ismétlődő tárgyai és folyamatai. Az élet állandóságai szükségszerűen eredményezték azt, hogy ezek a beszéd állandóságai is lettek. Az egészen korai beszédfejlődési szakasz föltárásához el kell végezni a mai beszédnek – mint összetett rendszernek – a szerkezetvizsgálatát. Ezt az elemzést a természettudományok már régóta alkalmazott rendező elvei segítségével végezhetjük el. Ezt a rendszervizsgálatot korábban a „szétszedem-összerakom elv” elemzésével mutattuk be a Fizikai Szemlében (*Bérczi, 2017*). A szétszedem-összerakom módszerrel számos más tudományág jutott már új ismeretekhez a vizsgálata tárgyában. A kémia rendszerelemzésének vívmánya például az elemek periódusos rendszere.

A közösség élete fejlődött, összetettebb lett, s vele a beszéd is egyre összetettebb lett. Összetettsége révén a beszéd ma egy olyan hatalmas egész (egy olyan rendszer), amely részekre bontható. Mivel a részek is „kisebb egészek”, ezért a beszéd olyan rendszer, amely részrendszerekből áll. A beszéd rendszerét a tagolása segítségével bonthatjuk fel kisebb elemekre. A beszéd és a gondolkodás – az emberi élet keretei között – hosszú időn át fejlődött, evolúciós rendszert alkot. Az evolúciós fejlődés sajátos szerkezetet kölcsönöz a keretei között formálódó rendszernek. Ez a belső szerkezet a szerkezeti hierarchia, amelyet legegyszerűbben egy beágyazásos szerkezet jeleníthet meg.

A beszéd tagolása

Ha a mai beszédet élő adatforrásnak tekinthetjük, akkor a máig élő nyelvből kiindulva, a mondattól lefelé haladva s az összetettség visszabontását a kezdetekig követve megfigyelhetjük, hogy a tagolhatóság fölismerhetősége a ragasztónak (agglutinálónak) mondott nyelvünk előnye. Bennünk nem homályosult el az, miért áll egy-egy hang azon a helyén a hangképletnek: mondatnak, szónak, ragnak, gyöknek.

A beszéd legfontosabb tulajdonsága, hogy a hangképletek sora jelentéssel bír. Jelentéssel (tartalommal) bírnak a beszéd kisebb tagolási egységei is a magyar nyelvben. A beszéd tagolásával létrejövő beszéd egységeket ezért nevezük jelentéselemeknek (*Czakó Gábor gondolata*). A jelentéselemek olyan tagolási egységek a magyar nyelvben, amelyeknek a hangképlete jelentéssel bíró hangzó egységet jelent. Mivel ez a jelentésérték a beszéd minden egységének

tulajdonsága, ezért amikor azt állítjuk, hogy a beszédet formai szempontból tagoljuk, akkor a beszédet jelentésértékek (tartalom) szerint is tagoljuk. Mindig jelentéselemek jönnek létre, amikor a beszéd nagyobb egységeit felbontjuk jelentéssel bíró kisebb egységekre. E kisebb egységek, a nyelv ragasztó természetének szellemében, megőrizték azoknak a még kisebb egységeknek a csoportjait is, amelyekből kiformalódtak. A jelentéselemek sorával eljutva a legkisebb oszthatatlanig, megmutatkozik a ragasztó nyelv egy másik pótolhatatlan előnye. A legkisebb jelentéselemekig hatolva olyan egységeket találunk, amelyek mintegy a gondolkodás építőköveinek tekinthetők.

A legkisebb jelentéselemek a beszédhangok, melyek jelentésértékkel bírnak (*Czuczor-Fogarasi, 1842*). Az agglutináló nyelvünk előnye annak a felismerhetősége, hogyan születtek a mássalhangzók, s velük együtt hogyan formálódott ki a gondolkodás. Ezekhez nyújt segítséget a mássalhangzóknál nagyobb, beszéd-tagolási egységek köre: a gyökelemeké (amelyek egy mássalhangzóból és egy magánhangzóból álló hangképlet: ilyenek voltak a tó „rokonai” is.) A beszédhangok a beszéd természetes tagolásával nyert jelentéselemek (*Czuczor-Fogarasi, 1842*). Igen lényeges az az elemzési eredményünk, hogy a felbontás során az egyre kisebb beszéd-egységek felé közeledve egyre inkább előtérbe kerül a hangképletben megfigyelhető összhang (egybeesés) tartalom és forma között. Az utolsó lépésnél, a közös mássalhangzót tartalmazó gyökelemeknél azt is felismerhetjük majd, hogy milyen szerteágazó képi, mozgási és más jelenségekre alapozott ismeretek körében születtek meg a korai hangképletek. A tartalom és a forma egybeesése mutatja, hogy őseink a valóságban ma is létező élethelyzetek „rokonságát” foglalták hangzó képletekbe.

A beszéd összetettségének rendszer szintű megmutatkozása: az alkotó jelentéselemek beágyazott sorozata

A beágyazottsági sort összefoglaljuk az egyes beszédalkotó jelentéselem típusokra (*lásd ezt 20 db mássalhangzóra, Bérczi 2019*). Ezekben az összetettebb hangalakú jelentéselemi egység mindig tartalmazza az összes kisebbet. Ez a beágyazottsági (bennfoglaltsági) sor a következő:

egyes mondatokban a szavak,
 egyes szavakban a gyökök,
 egyes gyökökben mássalhangzók,
 egyes mássalhangzóban az élethelyzetek (közös csoportja),
 az egyes élethelyzetekben a jellemző, közös vonás, hasonlóság.

A beszédben felbontással nyert, egymásra épülő jelentéselemek tehát beágyazottak. Röviden: a mondat-szó-gyök-hang beágyazási sorozatot alkot. A kisebb jelentéselemek felől (a lépcső aljáról) a mába tekintve: egymásra épülésnek is nevezhetjük ugyanezt a sorozatot. Érdeemes lesz különválasztani a kétféle szerkezetsor-megkülönböztetési utat: a felbontásit (szétszedésit) és a fölépítésit (összeépülésit). **A beszéd szerkezetében rejlő rész-egész viszony** lehetővé teszi a beszédben rejtőzködő **felépülés-történet** megsejtését is. A kisebb egységek szükségszerűen korábbiak az összetettebb későbbieknél, a kisebbekből összetett nagyobbaknál. A szerkezeti hierarchia föltérképezése céljából állandósult alkotóelemeket kellett felismernünk a beszéd rendszerében. Ezekre az alkotóelemekre irányult a beszéd szerkezetelemző vizsgálata. A megtalált alkotóelemek szükségszerűen kellett, hogy állandóan jelen lévő, rögzült beszédformák legyenek. De a megtalált beszéd-alkotóelemek szükségszerűen kell, hogy az életnek is állandóságai legyenek. Az életnek és a beszédnek az állandóságai szükségszerűen képeznek párhuzamot. Az élet (élethelyzetek) és a beszéd párhuzamos vizsgálata ezért egymást segítő módon történt.

Az élethelyzetek megfigyeléséből gyűjtött szerteágazó ismeretrendszert a gondolkodó, szerszámkészítő, vadászó ember először a mutogatásos utánzó közlésmódjával adta át a közösségnek. Tapasztalatait ezúton hasznosította a túlélésben, a közösség szervezésében. De a beszéd a maga fejlesztéseivel átrendezte a korábbi közlésrendszert (1. ábra). Ennek révén nem csak a környező világ hangzó közölhetőségét tette lehetővé, hanem a hangzó képletek fogalmával új szereplőket is létrehozott az életbeli helyzetek megnevezhető csoportjai körében. **Az új szereplők létrehozásával utolérhetetlen előnyhöz jutott a fejlesztő emberközösség a többi létezővel szemben.** Egyre összetettebb világot láthatott meg maga körül. Az egyre összetettebb világ egyre gazdagabb alkalmazkodási, túlélési, életviteli lehetőségeket teremtett. Őseink létrehoztak egy, a képi világon túlmutató gondolati tartományt, amelyben azután ugyanúgy lehetett mozogni, műveleteket végezni, tehát gondolkodni, mint addig csak a látható dolgok világában lehetett. Ezt az elvontabb világot a beszéd és a vele járó gondolkodás teremtette meg.

A beszéd jelentőségének kutatásakor az ember gondolatvilágát erősen foglalkoztatja az, hogy ősiünk miként jutott annak felismerésére, hogy valamilyen közös dolog hanggal közölhető. Az első lépés kétségtelenül a mozgással együtt születő hangokra való emlékezés volt. Erre a gondolkodást is jelentő emlékezetre akkor lehetett szükség, amikor hasonló hangok különféle más és más mozgási vagy élethelyzetekben is keletkezettek. Ha az emlékezés megtörtént, azt követhette a tudatosabb keresés, hogy ha már csámcsogó-cuppogó hang evésnél, vagy

vizes réten, nádasban járásnál is megjelent, milyen más csapkodó, szürcsölő, csiripelő élethelyzetekben kerülhetett sor még rá. Az a fogalom, amit ma hasonlóságnak nevezünk, fokozatosan bontakoztatta ki a hatását az emlékezetre az ilyen hangképlet-jelenségtípusok párba állításánál, csoportosításánál.

A beszéd közösségi hasznosságát akkor tudjuk igazán felmérni, ha fölvolvazoljuk a korai kibontakozás első lépéseit. Hogyan épülhetett fel a korai fogalmak világa, az ősfogalmak világa? Ehhez az ősi állapotoktól elindulva kell végig lépdelnünk a beszédépülési (szerkezeti hierarchia) lépcsőfokokon. Ekkor az tudatosul bennünk, hogy az egyre összetettebb hangképletek születésének feltétele az volt, hogy a kisebb jelentéselemek már korábban megszülessenek. A korai fogalmak születéséhez át kell tekintenünk a beszéd kisebb egységeinek a fogalom-környezetét. Milyen képi fogalmak vannak rokonságban a mássalhangzóink világában? Hogyan találhatunk rá az ősi élethelyzeti állandóságokat közvetítő hangképleti állandóságokra, azok jelentésértékére. Ezek felismerése a szócsaládosság felismerésével kapott először megfogalmazást (Lugossy, 1865). A szócsaládosság a szavakban megtalálható közös gyökökön alapult. A gyökökben előforduló mássalhangzók is olyan állandóságot képviselnek, mint a gyökök a szavakban. De a mássalhangzók esetében még erősebb a tartalom és forma egybeesése, mint a gyököknél. Miért? Mert a mássalhangzó már képi alapozású: hiszen a hangzó képletek felbontási sorának a „végén” áll. Egy egész élethelyzet csoportnak jelöli a közös tulajdonságát. A mássalhangzó „felbontása” tehát már nem a hangzó képletek sorozatában történik, hanem a képi világban, a hasonló élethelyzetek segítségével. Azok a mássalhangzók jelentik a váltást a régi, képekben látott gondolati kép és a hangzó képlet által fölgerjesztett kép között, amelyek a hasonlóknak látott élethelyzeteket – az élethelyzetek jelentésértékét – mintegy „kódolják”. Ősünk a jelentésérték alkotás lehetőségét vette észre a hangokban. Hangokkal jelölt meg hasonló tulajdonságú jelenségcsoportokat. Célul tűzhetjük tehát ki, hogy keressük meg a mássalhangzók jelentésértékét.

A beszédhangok a képi világ élethelyzeteinek hangzó megjelölései, melyek halmazszemlélettel születtek, a hasonló élethelyzetek megnevezésével.

A beszéd visszabontásos szerkezetvizsgálatánál láttuk, hogy a hangzó közléssel „működő” beszédbe a képekkel közlő korai gondolkodás be van ágyazva. A beágyazott szerkezet jelzi, hogy a legbelsőbb – a legkisebb egység – a legkorábbi, és arra „rakódott rá” a későbbi. A képek nyomán született beszédhangok

„jelentésértékének” (itt most a mássalhangzóknak) eredet-keresésénél meghivatkozunk a matematikából a halmazokat. Esetünkben a halmazokat az élethelyzetek jelentik, bennük az élethelyzetet jellemző tulajdonságokkal. Az élethelyzetekben a „belső” halmazelemek az élethelyzetek tulajdonságai, állapotai lesznek. Az élethelyzetekben előforduló közös rész azt fejezi ki, hogy van közös „tulajdonság” (közös halmazelem) a halmazok között. Ezt a közös részt őseink megjelölték egy mássalhangzóval. Azáltal, hogy megjelölték az állapotathatózókat, az őket tartalmazó egységek (tárgyak, élethelyzetek) fogalmi rokonságba kerültek.

Hogyan formálódhatott ki ez a fogalmi rokonság? A szemrevételezett élethelyzetek képe, tartalmazott valamit, rámutatott valamire, ami közös volt ezekben a jelenségekben, és ez az, amit ma hasonlóságnak nevezünk. A jelenségek képi világa tehát fölhasználásra került ebben a folyamatban, hiszen a szemlélt világ képei egymás szomszédságában, egymás gondolattársításában őrződnek meg. Az ősi fogalomvilág a hasonlóságokon nyugvó, képi megalapozottságú világlátás csíráit hordozta, s indította el a fejlesztések útján.

(Innen sajnos kikerültek a könyv szerkesztése során a halmazokkal is bemutatott részek. A Venn diagramokon történő ábrázolás szemléletessé teszi a közös (hasonló) tulajdonságok leemelését a jelenségekről, tárgyokról. A *Venn-diagramok* mutatják meg a szavakban a közös gyökök eredményezte közös jelentésérték jelenlétét is a gyökcsaládosságot mutató szavakban. Hasonló a helyzet a gyökök családosságot adó mássalhangzók jelentésértékével is.)

Hasonlósági szintek a beszédben és gondolkodásunkban

A beszéd szerkezeti vizsgálatával föltárhattuk azt, hogy a fogalmi gondolkodás hogyan nyert megalapozást. A hangzó beszéd legegyszerűbb fogalmi egységei a megtapasztalható jelenségekben jelen lévő hasonlóságokra lettek alapozva. Azt az állapotjellemzőt, amely egy néhány jelenségben hasonlónak mutatkozott, hanggal jelölték meg. Ezzel egy új fogalmat is teremtettek, a jelenségekben megmutatkozó állapotathatózóknak a fogalmát.

Az eddigi utat összegezve elmondhatjuk, hogy a hasonlóságok egy olyan, képek alapján már csoportokba rendezett világban voltak jelen a közösség tagjainak tudatában, amely a képek, mozgás alapján már valamennyire elrendezte a jelenségek rokonítását, összetartozását. De ez a rokonítás a jelenségek egy-egy tulajdonságára (vagy gyakran egy cselekvéssorba tartozásra) vonatkozott. Ugyanakkor ismert volt az is, hogy egy-egy jelenség többféle csoportba is tartozhat. A fa az **f** csoportba is (kijön a földből), és az **sz** csoportba is (összel

ősz) tartozik, sőt a **k** csoportba is tartozik, mert „kő”-kemény a törzse, és az **r** csoportba is, mert rezegnek a levelei, ha rázza őket a szél, (és a **h** csoportba is, amikor hull róluk a levél, és így tovább). Az egy-egy tárgyban megtalálható sokféle tulajdonságot csak úgy lehetett szétválasztani, hogy egy tulajdonságot kiválasztva, azt a többi jelenségben jelen lévő hasonló tulajdonsággal kellett rokonítani. Egy másik tulajdonsággal más csoportba került a tárgy. Ezzel a hasonlóságon alapuló tulajdonsági csoportokkal le lehetett választani a kiszemelt tulajdonságot a tárgyakról. A hasonlóságon alapuló osztályozással (csoportba sorolással) megalapozódott a fogalmak egy új körének a világa. E fogalmak világába már nem a tárgyak, hanem a tárgyakhoz kapcsolódó tulajdonságok, élethelyzetek tartoztak. Ezek alakították ki ősfogalmak világát. S mivel a csoportok megadását hanggal végezték, egyúttal egy újfajta közlési mód is kibontakozhatott a hasonlóságok segítségével: az elvont fogalmak közölhetőségi útja.

Az ősmondatokban rejlő hasonlósági élethelyzet

A szófajtól független gyökök a magyar nyelvben egy későbbi fölismerésről tanúskodnak. Ez az új élethelyzet megjelenésével értelmezhető úgy is, mint fejlesztési kényszer. A fejés jelenetében a testből kijövő **f** hangot a sok egyforma anyaggal, **j** vonták össze egyetlen gyökbe. A **fej** gyök először az egész – ma a kisgyermek szoptatásának megfelelő – jelenetet adta vissza hangzó képletével. Amikor azonban az állat testéből kivonásra kerülő, de kézzel végzett cselekedetet is megnevezték, a kéz-fej „ősmondatot” formálták meg. Az ősi jelenetre pedig máig értjük, amit a nyelvünk visszaad. A fej fej. Így az ősi jelent szereplője és szerepe (cselekedete) kettévált.

Az ősmondat ily módon történt megszületéséről számos azonos alakú gyökünk tanúskodik: A **fog fog**, a **fej fej**, a **nő nő**, az **öl öl** (az anyaölből elhunyt a kisgyermek), az **öt üt** (ütés az öt újjal). A (láb)**nyom nyom**(va) jött létre. Ezáltal újabb fejlesztési lépcső jelent meg: az ősmondat alkotás. A gyökök tartalma a mondatban kettéválik, szerepük szerint s ezt ma úgy nevezzük meg, hogy alanyra és állítmányra. Sok gyökünk ilyen „kétalakú” szó: A víz megfagy (itt a fagy ige szerepű), és fagy (van kint) állapotjellemző szó. A szófajok nélkülisége ezekben az ősi, természeti jelenségeket vagy élethelyzeteket jelölő gyökökben mintegy 40 ma is használatos szavunkban él tovább. Ezekből egy sincsen meg a világ többi nyelvében. (*térkép Euráziára, Bérczi, 2016*) Az új szerkezetben minden egyszerű mondat hasonlít egymásra abban, hogy az elsőként álló gyök az alany, (a szerepköre szerint a cselekvő), a második gyök a cselekedet (szerepköre szerint az állítmány).

Egy másik fejlesztő irány volt a gyökök összekapcsolása, ami később a todalékoláshoz, a különböző ragokkal végzett pontosításokhoz vezetett. Tekintsük például a **tol** igét. A mozdulat előttünk áll: a térben **tol**juk az asztalt, szekrényt. De ez a mozdulat hasonló ahhoz, amikor eljövünk az **eltolt** asztaltól. A **hoz** gyökünk azt az élethelyzetet jelöli, amikor a **h** elfogy jelentésű mássalhangzónkat a mozgást jelölő **z**-vel vonjuk össze. Ugyanez a **húz** gyök élethelyzete is. Mindkét esetben a távolság „fogy el” a magunkhoz **húzott** (vagy a hozánk **hozott**) tárgy és köztünk. De ugyanez az élethelyzet akkor is, ha viszem a vödört a kúthoz. A távolság elfogy a kút és a vödör között. Szemléletesen is a rag jelentése ugyanaz, mint az önálló igéé, s ezt az azonosságot ma is láthatjuk, megfigyelhetjük és föl is fedezhetjük.

Mivel a hangzó közlés a korai időkben gyakori élethelyzetekre fogalmazta meg az ősi közlési formákat, ezért ezek ma is szereplői életvitelünknek. A gyakori közlési állandóságok elborítják a nyelv ősi részét, a mássalhangzók, a gyökök és a todalékoló egységek (ragok, képzők) világát. Még az egyszerű ősmondatok sem idegenek a mai beszédnél.

Őseink a **mássalhangzók** elvont fogalmát a jelenségekben megfigyelhető hasonlóságokon alapozták meg. A mássalhangzóból összeépített két-elemű gyökvázak már összetett szerkezetek. Bennük már két korábbi, – a jelenségek-ből elvont – fogalom van egyesítve. De a szavak elején álló gyökök ma is őrzik a gyökben összetartozó szavak közti jelentésbeli hasonlóságot (szócsaládosság). A mondatok az ősmondatra hasonlító gondolkodási sorrendet őrzik ma is. Van azonban a magasabb beszéd egységeiben fölismerhető tartalmi hasonlóság is.

A hasonlóság szerepe a gondolkodásban

Németh László: az Európai utas c. könyvében írja: *„Engem minden gondolat a csillagos égbolt percnyi, teljesen soha vissza nem térő állapotára emlékeztet. Vagyis minden gondolat egy konstelláció. ...”* A költők hasonlatai, épp a legjobbak, a legvakmerőbbek, nem az elemek, hanem a szerkezet azonosságán alapulnak. A szimbolizmus épp a szerkezetek költészete. Azt az erőérzést, hogy egy gondolat teljesen a birtokomban van, nem az elemek visszatérése, hanem a szerkezet fölcikázása adja meg. Egy dolog még eszembe sem jutott, de egy energetikai arányérzés már arra figyelmeztet, hogy a kezemben van. Az elvonás (*a hasonlóság megtestesülése – B. Sz.*) az ember legfontosabb képessége is, mi más, mint a szerkezet fölvilantása a gondolat teljes érzéki terhének vállalása nélkül. Az ember megtanult gazdálkodni a gondolkodással. Az elemi idegfolyamatok minimumával tudja föltámasztani azt a kapcsolatot, amelynek

részletes, érzéki kifejtéséhez sokkal több idő és erő kellene. ... Agyunkban létrejöhetnek olyan szerkezetek – eszmék – amelyek az összes többit meghatározzák.

Mi ezekben a „szerkezetekben” a feltételes reflex szerepe?

A gondolkodásnak van bizonyos tehetetlensége, vagy ha úgy tetszik, hűsége. Az egyszer létrejött viszony, mint működési hajlam, írja bele magát az agy életébe. Ugyanaz a konstelláció könnyebben jön létre, mint egy teljesen új; ami egyszer vagy sokszor össze volt kapcsolva, gyorsabban kapcsolódik. A múlt így van jelen a jelenben. Az emlék nem lenyomat, hanem a gondolatot kiadó idegfolyamatok gyorsabb elharapózása: a régi tevékenység interferenciaszerű belejátszása az újabbba. Feltételes reflex és nevelhetőség annyit jelent, hogy a régibb viszony az újabbakban is érvényesül.” – *Az egész N.L. idézet lenne?*

A hasonlóság továbbadódik az új fejlesztésekre A hasonlósági szerveződés tovább sugárzódása magasabb hierarchiaszintekre

Ha „középen” kezdjük elemezni a beszéd szerkezetének építményét, akkor a mondatot egy közbülső szerkezetnek tekinthetjük. Akkor benne a szavak összetevő egységek, elemek (jelentéselemek jelentésértékkel). De egy-egy szónak lehet gyöke s ragja is. A szó szétszedése nyomán, mint összetett szerkezet jelenik meg: szétszedve a todalékolt és ragozott szót, benne találjuk a gyököt is. A szónak a todalékai jelentésértékben mássalhangzók, és a gyök jelentésértékkel bíró kisebb elemei is mássalhangzók. A szóban tehát újabb, alacsonyabb szintű jelentéselemeket találunk. De azt találtuk, hogy a mássalhangzóban a jelenségek hasonlóságára alapozott hangrögzítés történt. Ez a hasonlóságra való emlékezés végig vonult az építkezésben a gyök és a todalékok révén. Vizsgáljuk meg, hogyan érvényesül ez a magasabb beszéd egységeknél.

Egy megállás erejéig magát az egyszerű mondatot is tekinthetjük a hasonlóság továbbépítése szerint. Ha csak alany és állítmány mondatokat hasonlítunk össze, láthatjuk, hogy egy kiindulási helyzethez viszonyítva erősebb igével fokozhatjuk, vagy gyengíthetjük az alany cselekedetét. A mondandót az alany felől is hasonlónak tehetjük más helyzetekhez, az alanyt lecserélve. Mindkét féle csere esetén az egyszerű mondatok „áthangolódnak”, de hasonlók maradnak a kiindulásihoz. De a hasonlóságok mélyebb értelmet nyerhetnek, ha több mondatból álló beszéd-szakaszt tekintünk.

Felfelé haladva a beszéd építkezésében a mondatokból szakaszok, fejezetek formálódnak össze, újabb szintjét képezve a jelentéssel bíró alrendszernek. Mert a fejezet bővebb tartalmú egység, mint egyedül egy mondat. Tekintsük

legmagasabb szintnek az elbeszélés egész értelmét, tanulságát. Már a mondat szintjén is a hasonlósági összevetés élte a szólásmondásokat és a hozzá mérhető hasonlósági közléseket. (Hold elejti, nap fölkapja.) Ha az elbeszélés maga jelképes tartalmú, földidézheti egy másik elbeszélés (akár másik élethelyzet eseményeinek) hasonló tanulságát. Jézus példabeszéde az irgalmas szamaritánusról minden elesettet kisegítő ember számára élőnek megmaradó hasonlat. A történet hasonlata. A közösségi élet egyre nagyobb darabjai képezhetik összehasonlítás tárgyát gondolatainkban. Gondolkodásunknak egész szerkezeti lépcsősorán (szerkezeti hierarchiáján) végig vonulnak a hasonlóságok helyzeteket összekapcsoló rendezettségei.

A hasonlóságok még inkább eseteket átfogó, szigorú formákat ölthetnek a természettudományos helyzetek megfogalmazásainál. Gondoljunk egy mértani hely megfogalmazásra a geometriában. A kör azon pontok mértani helye, amelyek egy ponttól – a kör középpontjától egyenlő távolságra esnek.

A mi nyelvünk máig megőrizte a jelenségvilágba visszanyúló **hasonlóságkövető gondolkodást**, és őrzi akkor is, amikor a fogalmi gondolkodás eredményei népesítik be a tudományok jelentős részét. Azok a tudományágak tudnak eredményesen és az eddigi vívmányokhoz hűségesen fejlődni, amelyek megőrizték a természetközelséget. A természet jelenségvilága, amely a hasonlatokon és a gondolkodáson keresztül segít ismereteink elrendezésében, áthághatatlan kereteket szab a hozzá hűtlenné váló gondolkodás számára ma is. (Például lásd: *Madách: Az ember tragédiája, Falanszter szín.*)

Irodalom:

- Bérczi Sz. (2016): *A gondolkodás és a beszéd művészetének felvirágzása a korai időkben a Kárpát-medencében és Eurázsiaiban. Eurázsiai művészetek* 31. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen
- Bérczi Sz. (2017): *A szerkezeti hierarchia és a fölépítés-lebontás (szétszedem-összerakom) elv.* Fizikai Szemle. 67/1, 32–36.
- Bérczi Sz. (2020): *A beszéd eredete.* Püski. Budapest
- Bérczi Sz. (2023): *Ósfogalmak hangalakban: együtt és szétrendeződve.* Eurázsiai körkép. In: Körösi Csoma Sándor: *Tények és érvek a magyarságkutatásban.* Szerk: Ferenczné Szócs Éva. 169-197. old. Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna
- Bunak V. V. (1974): *A gondolkodás és a nyelvi képesség fejlődési szakaszai és kutatásuk útjai.* (In: *A nyelv keletkezése.* Szerk. Papp Mária) 259-283. old. Kossuth, Budapest
- Czakó G. (2011): *Eredeti magyar nyelvtan.* CzSimon Könyvek. Budapest
- Czuczor G., Fogarasi J. (1862–1874): *A magyar nyelv szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest, (2003) Arcanum. CD ROM
- Kuhn, T. S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions.* Second Edition, Enlarged. International Encyclopedia of Unified Science, University of Chicago Press, Chicago, (Magyarul: *A tudományok forradalmak szerkezete.* ford. Bíró D. Gondolat, Budapest, 1984)
- Lugossy J. (1856): *Szócsaládoság.*
- Madách I.: *Az ember tragédiája.*
- Németh L. (1973): *Európai utas.* Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Varga Cs. (2007): *A kökör élő nyelve.* Frig K. Piliscsaba;
- Wittgenstein, L. (1952): *Philosophical Investigations.* Basil Blackwell, Oxford, (Magyarul: *Filozófiai vizsgálódások.* ford. Neumer K. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1972)